

IRMINA DENYSIUK *

Akademia Sztuki Wojennej, Warszawa, Polska

TEORETYCZNE ASPEKTY DZIAŁAŃ SPECJALNYCH W OPERACJACH PRZECIWPARTYZANCKICH (COIN)

THEORETICAL ASPECTS OF SPECIAL ACTIONS
IN COUNTERINSURGENCY AND COUNTERINSURGENCY OPERATIONS (COIN)

ABSTRAKT: W artykule zawarto teoretyczne wnioski z rozważań na temat działań nieregularnych, specjalnych i ich szczególnego miejsca we współczesnych operacjach reagowania kryzysowego, na przykładzie operacji przeciwpartyzanckich (COIN). Ponadto zawarto opis dokonanej analizy i syntezy pojęć i stosowanej terminologii w obszarze nieregularnych form walki zbrojnej. Wyróżniono zakres przedsięwzięć: działań i operacji oraz wskazano na ich zastosowanie i możliwości wykorzystania na współczesnym teatrze działań. Zwrócono uwagę, że szersze (od działań przeciwpartyzanckich) spektrum zastosowania i oddziaływania mają operacje przeciwpartyzanckie, a ich wielopłaszczyznowy charakter ujmowany jest w procesie planowania operacyjnego, na tzw. wielu logicznych liniach operacji.

SŁOWA KLUCZOWE: działania nieregularne, działania specjalne, działania przeciwpartyzanckie, operacje przeciwpartyzanckie

ABSTRACT: Many conflicts and crises are characterized by a high degree of irregularity. Insurgent activities for achieving their goals use the methods and forms of irregular combat. The form of action which can effectively counter the activities of the rebels is operations against insurgents (counter-guerilla warfare – special operations of a military nature and counterinsurgency operations, COIN – as a multi-dimensional operations) as actions to respond to crises and conflicts. Insurgent activities, counterinsurgency operations and counter-guerilla warfare have a prominent place in irregular activities. This form of fighting counter guerrilla groups is desirable.

* dr Irmina Denysiuk, War Studies University, Warsaw, Poland

 <https://orcid.org/0000-0002-1154-5167> i.denysiuk@akademia.mil.pl

KEYWORDS: irregular warfare, special operations, counter guerilla warfare, counterinsurgency operations

WPROWADZENIE

Obecnie kluczowa rolę w relacjach globalnych zaczęły odgrywać i nadal to czynią nie tylko podmioty prawa międzynarodowego, a zatem państwa i organizacje, ale również te, które w dotychczas przyjmowanej teorii stosunków międzynarodowych nie były uznawane za te, mogące kreować i nadawać znaczenie tym relacjom. Na przełomie XX i XXI wieku znacznie uwypukliły się dążenia/aspiracje graczy pozapaństwowych do aktywnej i proaktywnej¹ obecności na arenie międzynarodowej. Drogą dla takiej ich aktywności stały się działania prowadzone poniżej progu wojny, szczególnie wykorzystywane na szeroką skalę metody i narzędzia walki nieregularnej, partyzanckiej, a także korelacje z grupami terrorystycznymi².

Analizując tak ukształtowaną rzeczywistość, warto zwrócić uwagę na zagrożenia działalnością nieregularną, a więc partyzancką/rebeliancką. Nie są one w swej podstawowej istocie niczym nowym, zmienił się natomiast ich zasięg (nie tylko bezpośrednio terytorialny, ale także przez oddziaływanie na większą liczbę podmiotów stosunków międzynarodowych), charakter, determinowany wykorzystywanymi narzędziami, metodami, środkami, i co bezpośrednio jest tego następstwem, zwiększyła się ich jakość. Zmagania walczących stron i bezpośrednie konflikty między nimi, coraz częściej ukształtowane przez nierówności klasowe (często też na tle ekonomicznym, kulturowym, religijnym, politycznym), przybierają także postać starć wewnątrzpaństwowych³. Obecnie niemalże pewnym jest stwierdzenie, że stanowią one ważny i złożony (wielopłaszczyznowy) fragment rzeczywistości, dotyczący wielu aspektów życia społeczeństw i państw oraz charakteryzując się wysokim stopniem nieregularności. Zatem te określane mianem małych wojen zagrożenia, inne niż typowo wojenne, przyczyniły się do wzmożonych wysiłków wielu autorów, w tym organizacji międzynarodowych na rzecz bezpieczeństwa w aspekcie jego utrzymywania oraz

¹ Termin pro aktywność wyjaśniony został przez S. Coveya, w publikacji *Siedem nawyków skutecznego działania*. Oznacza on nawyk aktywnego i przemyślanego kształtowania własnych działań, tak by stały się one skuteczne, co powiązane zostało z osiąganiem sukcesu. (Należy jednak podkreślić, że skuteczność jest tylko jednym z elementów sprawności, gdzie sprawność stanowi najwyższą miarę zorganizowanego działania. W. Kieżun, *Sprawne zarządzanie organizacją. Zarys teorii i praktyki*, SGH, Warszawa 1997, s. 18).

² Należy stwierdzić, „że to właśnie ruchy partyzanckie tworzą dogodne warunki społeczno-gospodarcze dla rozwoju terroryzmu”. Vide: I. Denysiuk, *Ewaluacja operacji przeciwpartyzanckich*, rozprawa doktorska, AON, Warszawa 2015, s. 171.

³ Poza trwającymi, oficjalnie wypowiedzianymi i niezakończonymi regularnymi wojnami, jak ta pomiędzy Rosją i Japonią czy wojna o Kaszmir między Indiami i Pakistanem.

reagowania na jego zakłócenia i generowane następstwa. Istotnym elementem tej działalności są przeciwstawiane im operacje o charakterze reagowania kryzysowego⁴, w tym operacje przeciwpartyzanckie (ang. *Counterinsurgency operations*, COIN) i cały zakres przedsięwzięć w nich obecny, z działaniami specjalnymi na czele.

Dalsze rozważania nad działalnością nieregularną we współczesnych konfliktach zbrojnych uporządkowano według wskazania celu i określenia problemów badawczych. Zatem za cel dociekań uznano wykazanie miejsca, roli i istoty działań specjalnych w operacjach, mając na uwadze znaczącą nieregularność współczesnych form walki zbrojnej. Zważając na złożoność tej problematyki cel ten można osiągnąć rozwiązując następujące problemy: główny – W jaki sposób wykorzystywane są we współczesnych konfliktach zbrojnych, charakteryzujących się dużą nieregularnością działania specjalne? oraz szczegółowe, identyfikując je poprzez sformułowane pytania:

- jaka jest istota działań nieregularnych i działań specjalnych w operacjach?
- jak działania specjalne wpisują się we współczesne przedsięwzięcia operacji reagowania kryzysowego?
- w jaki sposób planuje się wykorzystanie tych działań w operacjach przeciwpartyzanckich (COIN)?

W artykule zawarto opis dokonanej analizy i syntezy, w tym pojęciowej wyróżnionych problemów w sposób syntetyczny i uporządkowany. Wyjaśniono istotę nieregularności, jej współczesnych form, postrzeganej jako formę walki zbrojnej oraz istotę działań specjalnych realizowanych w operacjach, ich elementy i możliwości wykorzystania na współczesnym teatrze działań.

DZIAŁANIA NIEREGULARNE I DZIAŁANIA SPECJALNE

Działania nieregularne są jedną z dwóch form walki zbrojnej. Są one najczęściej definiowane jako przeciwieństwo działań regularnych (starć czołowych, frontalnych, symetrycznych, walnych). Przyjmując za J. Marcziakiem, są one „formą walki zbrojnej polegającej na realizacji dwóch działań, pierwszego – unikania czołowego i otwartego starcia z silniejszym przeciwnikiem, grożącego zniszczeniem lub odniesieniem strat nieadekwatnych do ewentualnych korzyści bojowych, drugiego – atakowaniu (wykonywaniu uderzeń) z zaskoczenia przy wykorzystaniu walorów terenowych i

⁴ W literaturze przedmiotu badań można spotkać się również z innymi określeniami operacji wojskowych, których cele zdecydowanie odbiegają od typowych działań zbrojnych. Do tych pojęć można zaliczyć: operacje poza wojenne, działania poniżej progu wojny, działania (operacje) niewynikające z artykułu 5 Traktatu waszyngtońskiego.

wsparcia społecznego słabych bądź bezbronnych sił, obiektów i urządzeń przeciwnika w różnym czasie na całej bronionej (atakowanej) przestrzeni w celu stopniowego wyniszczenia przeciwnika i paraliżowanie jego zdolności działania”⁵. Działania nieregularne stanowią więc niekonwencjonalne manewry prowadzone na poziomie taktycznym⁶, ale także jak wskazał S. Koziej operacyjnym bądź strategicznym⁷. Są to manewry bojowe, realizowane przez specjalnie do tego przygotowane zgrupowania taktyczne wykonywane w specyficzny sposób w celu zwalczania i/lub dezorganizowania przeciwnika na teatrze działań⁸. Mogą one stanowić samodzielny bądź uzupełniający klasyczne manewry wojskowe wysiłek, o charakterze oporu zbrojnego, zmierzające do uzyskania przewagi i jej wykorzystania, co jest zasadniczym przyczynkiem realizacji określonych celów własnych (stanu końcowego operacji), a więc doprowadzenia do osiągnięcia zamierzonego zwycięstwa czy zadowalającego skutku zmagania.

Współcześnie koncepcje działań nieregularnych są też wykorzystywane przez stronę określaną jako przeciwnik, przy czym należy wskazać, że szczególne w konfliktach XXI wieku jest on podmiotem pozapaństwowym (nie stanowi elementu sił zbrojnych państwa, regularnej armii, a określanym jest najczęściej jako element partyzancki, rebeliancki), którego wyjściowe położenie, uwzględniając liczebność, wyposażenie i wyszkolenie, przewagę technologiczną jest często niekorzystne. Stosowane przez niego działania poniżej progu wojny wynikają z faktu konieczności dostosowania swoich możliwości oddziaływania na polu walki do osiągnięcia własnych celów. Zatem strona ta dąży do uzyskania przewagi w sposób wykluczający regularne manewry⁹.

Działaniom nieregularnym towarzyszy element zaskoczenia, nieprzewidywalności. Należy je postrzegać jako wartości składające się na potencjalny sukces prowadzonych przedsięwzięć. Ponadto o ich sile świadczy także mała liczebność zgrupowań, co oznacza, że niewielkie jednostki są odpowiednie do wykonania uderzeń, które skutkować będą dotkliwymi stratami po stronie przeciwnika, np. wykonując atak na obszary kluczowe z punktu widzenia jego funkcjonowania na teatrze działań¹⁰. Co istotne, obie strony za swoisty środek ciężkości¹¹ prowadzonych działań uznają

⁵ R. Jakubczak, K. Gąsiorek, H.M. Królikowski, J. Marczak, *Działania nieregularne. Elementy strategii bezpieczeństwa narodowego Polski*, Bellona, Warszawa 2011, s. 39.

⁷ S. Koziej, *Teoria sztuki wojennej*, Warszawa 1993, s. 21.

⁸ *Działania Taktyczne Wojsk Lądowych*, Z. Ściborek (red.), AON, Warszawa 1995, s. 178.

⁹ Działanie nieregularne to użycie bądź zagrożenie użyciem siły przez nieregularne oddziały, grupy lub osoby, często motywowane względami ideologicznymi lub kryminalnymi, w celu dokonania zmiany lub jej zapobieżenia, będące formą sprzeciwu wobec rządów lub władzy. AAP-6 *Słownik terminów i definicji NATO, NSA*, (2011), s. 217.

¹⁰ *Ibidem*, s. 180.

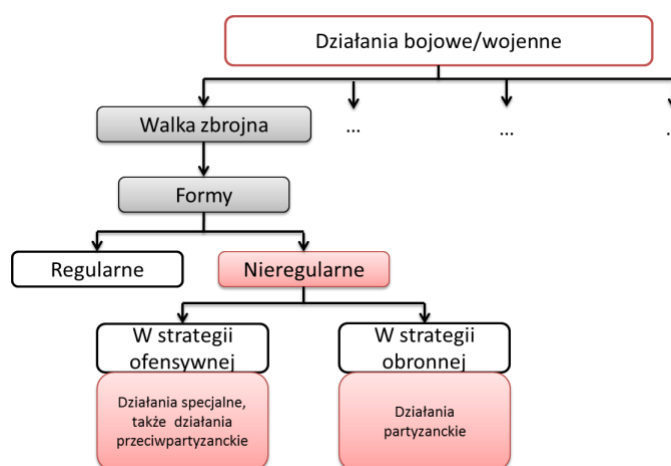
¹¹ Środek ciężkości (ang. *Centres of Gravity* – CoG) to wg NATO, narzędzie wykorzystywane przy procesie planowania operacyjnego NATO – OPP NATO – główne źródło siły dla osiągnięcia pojedynczego celu. Inaczej to cechy, zdolności lub

ludność cywilną. Jest to szczególny punkt uderzeń, szczególnie w konfliktach jakie rozegrały się po II wojnie światowej, czy już bezpośrednio w XXI wieku.

Elementem działań nieregularnych jako formy walki zbrojnej są działania partyzanckie, przeciwpartyzanckie i działania specjalne (zob. rys. 1).

Rys. 1

Działania specjalne, partyzanckie i przeciwpartyzanckie jako forma walki zbrojnej

Źródło: opracowanie własne na podstawie: *Typologia walki zbrojnej (wariant – wg J. Marcza, R. Jakubczaka), załącznik 3, [w:] Działania nieregularne. Elementy strategii bezpieczeństwa narodowego Polski*, R. Jakubczak, K. Gąsiorek, H.M. Królikowski, J. Marczak, Bellona, Warszawa 2011, I. Denysiuk, *Ewaluacja operacji przeciwpartyzanckich*, rozprawa doktorska, AON, Warszawa 2015, s. 29.

Działalność partyzancką stosuje jedna ze stron konfliktu, zwykle znajdując się podczas okupacji, bądź przyjmując postać rebelii, skierowaną przeciwko władzom państwa, na terenie którego operują. Podjęcie tego typu formy walki zbrojnej może wymusić na przeciwniku konieczność zaangażowania znacznych i dodatkowych sił w celu utrzymania osiągniętego pokoju, niedopuszczenia do ponownej eskalacji konfliktu i dalszej stabilizacji sytuacji w rejonie. Niewątpliwie ich istotą jest osłabienie przeciwnika i zmuszenie go do podejmowania działań, których nie

kluczowe miejsca, z których naród, Sojusz, siły zbrojne lub inne ugrupowania czerpią swoją swobodę działania, siłę fizyczną, czy też wolę walki. Wskazuje się, że środki ciężkości stanowią esencję sztuki operacyjnej. Rządzą nimi dwie podstawowe zasady, mianowicie: zidentyfikuj środek ciężkości wroga i pokonaj go, jeśli zrobisz to dobrze – wygrasz; oraz druga: poznaj własny środek ciężkości i ochroń go, jeśli zrobisz to źle – przegrasz. Należy nadmienić również, że pojęcie środka ciężkości wprowadził C. von Clausewitz, w dziele *O wojnie*, w którym wskazywał na punkty ciężkości, które decydować mogą o innych przedsięwzięciach realizowanych podczas działań wojennych. Inaczej środek ciężkości to najistotniejsza kategoria sztuki operacyjnej, które jednocześnie stanowi punkt wyjścia do ukierunkowania planowania działań i realizacji zadań. J. Trembecki, *Sztuka operacyjna a strategia w Afganistanie*, „Bellona”, 2010, nr. 1, s. 68.

podejmowałby w przypadku prowadzenia konwencjonalnej walki. Z założenia więc, siły partyzanckie mogą działać sprawniej¹² niż siły/armie regularne¹³.

Warto podkreślić, iż według typologii autorstwa R. Jakubczaka, K. Gąsiorka, H.M. Królikowskiego, J. Marcza, dla działań nieregularnych strategii ofensywnej wprost nie zaliczono działań przeciwpartyzanckich, wskazując natomiast na działania specjalne¹⁴. Działania specjalne według terminologii ujednoczonej przez Sojusz Północnoatlantycki to „działania wojskowe prowadzone przez specjalnie wyznaczone, zorganizowane, dobrane, wyszkolone i wyposażone siły wykorzystujące niekonwencjonalne techniki i metody działania”¹⁵. Ich operowanie ma zapewnić sprawniejsze osiągnięcie celów politycznych, wojskowych, psychologicznych i ekonomicznych. Są określane także jako „jeden z rodzajów działań bojowych, prowadzonych w sposób odmienny od tradycyjnych metod działania sił zbrojnych i policyjnych”¹⁶. Definicje te w sposób jednoznaczny nie wskazują na charakter działań specjalnych, nie odnoszą się także do ich zakresu i cech własnych, a wskazują jedynie czym są poprzez odniesienie się do różnicy (gatunkowej¹⁷) występującej między nimi a działaniami konwencjonalnymi (tradycyjnymi).

Mając na uwadze prowadzone rozważania i konieczność klarownego wytypowania i scharakteryzowania tych działań należy stwierdzić że są one kontynuacją działań rozpoznawczych i dywersyjnych, które ukierunkowano z czasem na „zwalczanie wrogich ugrupowań partyzanckich¹⁸ [...] zwłaszcza zwalczanie terroryzmu i przestępczości zorganizowanej”¹⁹ Do ich istotnych cech należy zaliczyć: „unikanie schematycznego (przewidywalnego) działania, prymat ilości nad jakością i czynnika ludzkiego nad sprzętem, staranne planowanie działań, konieczność starannego zabezpieczenia rozpoznawczego, prowadzenie operacji o wysokim stopniu ryzyka, ale jednocześnie mogących przynieść efekty wielokrotnie przewyższające ponoszone nakłady [...] elastyczność, zdolność do precyzyjnego działania, możliwość efektywnego wykorzystania zarówno w czasie

¹² Sprawniej: skuteczniej, korzystniej, ekonomiczniej. W. Kieżun, *Sprawne zarządzanie...*, op. cit., s. 18.

¹³ S. Koziej, *Teoria sztuki...*, op. cit., s. 33.

¹⁴ Vide: *Typologia walki zbrojnej (wariant – wg J. Marcza, R. Jakubczaka)*, załącznik 3, [w:] R. Jakubczak, K. Gąsiorek, H.M. Królikowski, J. Marczak, *Działania nieregularne...*, op. cit.

¹⁵ AAP-6 (2014), *Słownik terminów i definicji NATO zawierający wojskowe terminy i ich definicje stosowane w NATO*, Agencja Standaryzacyjna NATO (NSA), 29 kwietnia 2014, s. 363.

¹⁶ *Działania specjalne*, <http://www.special-ops.pl/leksykon/id67,dzialania-specjalne> [dostęp: 8.1.2019].

¹⁷ Według logiki Arystotelesa różnica gatunkowa (differentia specifica) obok rodzaju najbliższego (genus) tworzą w definicjach klasycznych zwrot definiujący (definiens). Zob. T. Kotarbiński, *Kurs logiki dla prawników*, PWN, wyd. VII, Warszawa 1974, s. 29, także: Z. Ziemiński, *Logika praktyczna*, Wyd. Nauk. PWN, wyd. XXVI, Warszawa 2009, s. 48–55.

¹⁸ Partyzant, rebeliant są słowami o takim samym znaczeniu, a różny ich zapis wynika z nacechowania emocjonalnego słowa. W niniejszym artykule będą one rozumiane jako tożsame i stosowane zamiennie.

¹⁹ *Działania specjalne*, <http://www.special-ops.pl/leksykon/id67,dzialania-specjalne> (dostęp: 8.11.2019).

wojny, kryzysu, jak i pokoju”²⁰. Wśród działań specjalnych można wyróżnić: działania dywersyjne, sabotażowe, psychologiczne, oraz partyzanckie i przeciwpartyzanckie²¹. Do działań specjalnych, realizowanych przez wyspecjalizowane jednostki sił specjalnych zaliczane są szeroko postrzegane operacje wojskowe inne niż wojna, charakteryzowane także jako operacje reagowania kryzysowego (zgodnie z nomenklaturą NATO), szczególnie zaś zadania ewakuacji własnych obywateli i personelu z rejonów walk (operacje ewakuacyjne), odbijania zakładników, zwalczania terroryzmu, bojowych akcji poszukiwawczo-ratowniczych, specjalnego rozpoznania prowadzonego na terenie przeciwnika, akcji bezpośrednich (rajdy, zasadzki, sabotaż, dywersja, likwidacja stanowisk, obiektów, także z dużych odległości), wsparcia militarnego (szkolenie wojsk sojusznicznych, sił bezpieczeństwa władz cywilnych), innych działań niekonwencjonalnych, w tym prowadzenie walki partyzanckiej i przeciwpartyzanckiej²².

Dążąc do próby ujednoczenia i jednoznacznego umiejscowienia omawianych form walki zbrojnej (działań przeciwpartyzanckich) jako kategorii działań bojowych, należy uwzględnić, że wszelkie bitwy, boje i potyczki prowadzone przeciwko ugrupowaniom partyzantów za pomocą środków militarnych wykonywane są najczęściej przez jednostki specjalne.

Kluczowym w dążeń jest także zdefiniowanie działań przeciwpartyzanckich. Należy zwrócić uwagę, że nie zawsze przedsięwzięcia podejmowane przeciwko partyzantom tożsame są ze skalą prowadzenia wojny a przynajmniej w szerokim aspekcie prowadzenia działań zbrojnych. Współcześnie przybierają one bardziej wysublimowaną formę, stanowiącą ogół przedsięwzięć cywilnych i wojskowych, a więc nie tylko – jak przyjęto to w ujęciu klasycznym – stanowią formę walki zbrojnej, ale również obejmują przedsięwzięcia z zakresu stabilizacji i rekonstrukcji²³. W *Słowniku terminów i definicji NATO* dokonano rozgraniczenia, wskazując na dwa pojęcia: działań przeciwpartyzanckich (ang. counter-guerrilla warfare) i zwalczania rebelii COIN (ang. counter-insurgency COIN, operacji przeciwpartyzanckich)²⁴. Pierwszemu z nich przypisano znaczenie działań i przedsięwzięć prowadzonych przez siły zbrojne, siły paramilitarne lub agencje niemilitarne przeciwko partyzantom. Drugiemu natomiast nadano znaczenie szeroko zakrojonych działań

²⁰ *Ibidem*.

²¹ *Leksykon wiedzy wojskowej*, M. Laprus (red.) Wydawnictwo Ministerstwa Obrony Narodowej, Warszawa 1979, s. 104.

²² B. Jagodziński, *Współpraca służb i formacji specjalnych w zakresie działań specjalnych*, „Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego”, 2016, t. 14, s. 66–68, za: E. Haney, *Delta Force*, Zielonka 2010, s. 107.

²³ Zob. M. Marszałek, I. Denysiuk, *Elementy wsparcia procesu stabilizacji i odbudowy państw*, „Zeszyty Naukowe”, 2013, t. 9, nr 4.

²⁴ AAP-6 (2013), *Słownik terminów i definicji NATO zawierający wojskowe terminy i ich definicje stosowane w NATO*, Organizacja Traktatu Północnoatlantyckiego, Agencja Standaryzacyjna NATO (NSA), 3 kwietnia 2013. Terminologię tę i jej wyjaśnienia utrzymano także w wydawnictwach późniejszych *Słownika terminów i definicji NATO*.

wojskowych i cywilnych podejmowanych w celu stłumienia rebelii i likwidacji przyczyn jej powstania. Wyszczególnienie przez Agencję Standaryzacyjną NATO dwóch definicji jest wynikiem zauważalnej konieczności rozróżnienia tych przedsięwzięć. Po pierwsze, dostrzeżono ukierunkowanie pierwszych z nich otwarcie przeciwko partyzantom (a więc poprzez podmiotowe wskazanie przeciwnika) drugie natomiast przeciwko rebelii i jej przyczynom. Po drugie, zauważono konieczność potencjalnie wzmożonego wysiłku jaki powinien być wykorzystany do stłumienia rebelii i likwidacji przyczyn jej powstania, dlatego podkreślono, że musi on być „szeroko zakrojony”. Można przyjąć, że wyraża ona poprzez swoją zawartość treściową szersze (bardziej złożone, wieloaspektowe) podejście przeciwpartyzanckie. Zwalczając rebelię należy uwzględnić wiele więcej czynników oddziałujących i składających się na nią oraz tworzących jej środowisko, niż tylko to, jak przyjęto w definicji działań przeciwpartyzanckich – zwalczać partyzantów. Dostosowując zatem te terminy do współczesnych wymagań i uwarunkowań zastanych na teatrze działań należy wskazać, że właściwymi przedsięwzięciami, realizowanymi w ramach działań specjalnych, ukierunkowanych przeciw partyzantom będą działania przeciwpartyzanckie, operacje – stanowią natomiast złożony, wielowymiarowy wysiłek, zatem nie tylko militarny, realizowany w ramach działań specjalnych. Dokonując jednak pewnego uproszczenia można wnioskować, że więcej uwagi poświęca się współcześnie zwalczaniu rebelii (COIN), a działania przeciwpartyzanckie uznać należy za ich część (element, składową).

Zatem w kategorii pojęć bliskich, często niesłusznie postrzeganych jako tożsame²⁵, należy wskazać, że działania specjalne (wykorzystywane także do realizacji działań przeciwpartyzanckich) realizowane mogą być w operacjach przeciwpartyzanckich (COIN – traktowanych jako nieregularna forma walki zbrojnej, a według typologii działań Sojuszu Północnoatlantyckiego jako jedna z form operacji reagowania kryzysowego (innych niż wojna)).

Warto więc podkreślić, że operacje przeciwpartyzanckie²⁶ (ang. *counterinsurgency operations* – COIN) stanowią złożony i wieloaspektowy wysiłek militarny, paramilitarny, polityczny, ekonomiczny,

²⁵ Często terminy operacji i działań przeciwpartyzanckich pojmowane są synonimicznie, czego przyczyną może być krótki czas a właściwie intensywne zmiany jakie w nim nastąpiły w postrzeganiu wysiłków skierowanych przeciwko zbrojnym, pozapaństwowym i nieregularnym ugrupowaniom. Trzeba dostrzec bowiem z jednej strony dorobek klasycznej myśli wojskowej, stanowiący mocny i trwałe fundament teorii, jak i praktyki form walk nieregularnych, z drugiej zaś współczesne uwarunkowania przedsięwzięć przeciwpartyzanckich. Te w obecnej rzeczywistości zmieniły swoje oblicze i dotyczą wielu więcej obszarów zaangażowania sił w wymiarze nie tylko kinetycznym (rozumianym - choć należy podkreślić, że poprzez swoiste uproszczenie jako działania militarne, stosowane z wykorzystaniem bojowych środków rażenia. Ich przeciwieństwem są działania niekinetyczne. Termin ten wykorzystuje się przez zastosowaną analogię do pojęcia broni kinetycznej).

²⁶ Przewrobianckie, przeciwpartyzanckie, przeciwpowstańcze to terminy synonimiczne, różne ze względu na przyjętą postawę badacza i jego odniesienie względem poprawności politycznej.

psychologiczny i społeczny, skierowany przeciwko rebeliantom²⁷, natomiast działania przeciwpartyzanckie stanowią kategorię im podrzędną²⁸, skupiającą przedsięwzięcia głównie o charakterze militarnym, realizowanych bezpośrednio na ich korzyść (np. przez szeroki katalog działań specjalnych). Ostatnim wyznacznikiem konieczności oddzielenia pojęć działań i operacji przeciwpartyzanckich niech będzie również stwierdzenie, że „zarówno działania rebelianckie, jak i przeciwr rebelianckie niejednokrotnie cechuje nieprzeciętna brutalność oraz bezwzględność obu stron”²⁹. Tak poczynione uogólnienie nie może dotyczyć istoty operacji przeciwpartyzanckich/przeciwr rebelianckich, te bowiem, stanowią połączone wysiłki wojskowo-cywilny, realizowany często w fazie stabilizacji konfliktu i rekonstrukcji państwa, gdzie każda przemoc (*brutalność, bezwzględność*) mogą przyczynić się do niepowodzenia misji. W aspekcie wykonania operacji przeciwpartyzanckich nieaktualne jest zatem założenie, że o skuteczności działań decyduje wielkość użytej siły, przeciwnie do założeń działań specjalnych przeciwpartyzanckich, w których ważna jest przewaga ilościowa³⁰.

Działania przeciwpartyzanckie w operacjach opisać można wskazując ich cechy i prawidłowości ich wykorzystania. Należy wskazać, że do zasadniczych sposobów ich realizacji zalicza się: przeszukanie, pościg, wypad, zasadzkę i okrążenie³¹, przy czym ich zastosowanie i dobór zależne są od warunków, możliwości i oddziaływania przeciwnika. Ponadto wyróżnione elementy mogą być stosowane łącznie, wykazują one bowiem wiele powiązań i zależności, a ujmując to precyzyjniej – jedne mogą być następstwem poprzednich. Inaczej potencjał działań przeciwpartyzanckich można opisać z pomocą charakteru podejmowanych zadań, tj. bojowych i kontrolnych, bądź zaczepnych i obronnych. Zasadniczym ich elementem będą też działania z zakresu *cordon and search*, czyli zsynchronizowanego przeszukiwania miejsc, potencjalnych kryjówek rebeliantów, ich łapanie, unieszkodliwianie, izolowanie, na podstawie uzyskania przewag na polu informacyjnym.

Wszystkie z wymienionych przedsięwzięć charakterystycznych dla działalności przeciwr rebelianckiej poprzedzone będą następującymi elementami, podejmowanymi samodzielnie, bądź według możliwych kombinacji ich łączenia, takimi jak: przenikanie sił

²⁷ AJP 1-02 *Department of Defense Dictionary of Military and Associated Terms*, 4 Dec 2001, s. 105.

²⁸ W. Więcek, *Działania przeciwr rebelianckie w operacjach – referat programowy*, [w:] *Działania przeciwr rebelianckie w operacjach*, Materiały z seminarium naukowego, W. Więcek (red.), AON, Warszawa 2011, s. 13.

²⁹ W. Więcek, *Działania przeciwr rebelianckie...*, *op. cit.*, s. 15.

³⁰ Zob. m.in. I. Denysiuk, *Znaczenie operacji COIN we współczesnej architekturze bezpieczeństwa międzynarodowego*, [w:] *Bezpieczeństwo narodowe i międzynarodowe wobec wyzwań współczesnego świata*, W. Kitler, M. Marszałek (red.), AON, Warszawa 2014, s. 383–385, AJP 3-4.4. *Allied Joint Doctrine for Counterinsurgency (COIN)*, NATO Standardisation Agency, February 2011, s. 5-11.

³¹ W. Więcek, *Działania przeciwr rebelianckie...*, *op. cit.*, s. 14.

koalicyjnych/sojuszniczych do struktur społecznych w celu pozyskania informacji na temat wroga (ang. *human intelligence*, HUMINT), zdobywanie zaufania ludności cywilnej poprzez wykonywanie świadczeń poprawiających jej sytuację, konsekwentne izolowanie terenu działań (miasta, prowincji, kraju, na obszarze którego zdobyto przewagę i należy ja utrzymać, niwelując możliwość odrodzenia się niepokojów), prowadzenie szeroko zakrojonej akcji propagandowej, także obejmującej swym zasięgiem społeczność międzynarodową, w której jasno i precyzyjnie określa się wroga, jego destabilizującą i niehumanitarną działalność, podejmowanie wszelkich działań w sposób możliwie elastyczny, przemyślany i starannie zaplanowany, umiejętnie wykorzystując błędy przeciwnika i budując swój potencjał (materialny i niematerialny). Jednakże jednoznacznie należy podkreślić że wszelkie z opisanych możliwości oddziaływania, kształtujących dalsze zaangażowanie w kompleksowej operacji jest tylko jedną z wypadkowych, składających się na jej sukces bądź porażkę. Innymi, będą te wynikające z działalności partyzantów/rebeliantów, mając na uwadze, że ich zdolności i potencjał nieustannie ulegają przeobrażeniom, oraz zmieniające się środowisko operacji³².

DZIAŁANIA SPECJALNE W OPERACJACH NA PRZYKŁADZIE OPERACJI PRZECIWPARTYZANCKICH

Współczesne pole walki ulokowane głównie w państwach upadłych bądź upadających, objętych tzw. kryzysem wewnętrznym czy wręcz wojną domową jest dynamiczne, nieprzewidywalne i trudne do opanowania. Tworzą je przede wszystkim warunki zastane, w tym podejmowanie przez przynajmniej jedną ze stron konfliktu działań nieregularnych.

Powstanie (rebelia) stanowi obecnie najbardziej wymagającą formę działalności nieregularnej, partyzanckiej, dominującą we współczesnych konfliktach zbrojnych. Realizowane operacje reagowania kryzysowego (najczęściej w formie operacji wymuszania pokoju, o czym świadczą uregulowania przyznawanych operacjom mandatów Rady Bezpieczeństwa Organizacji Narodów Zjednoczonych) stanowią znaczącą co do swej istoty odpowiedź na tę nieregularność. Podejmowane przez sojusze bądź koalicje państw operacje, w trakcie ich długoletniego zaangażowania na teatrze działań często dostosowywane są do środowiska operacyjnego i wyzwań, które generowane są przez te środowisko i jego podmioty. Ponadto w ramach tych operacji często realizowane jest inne zaangażowanie sił interwencyjnych państw trzecich. Niektóre z obszarów

³² Zawsze jednak, biorąc od uwagę środowisko operacji, a więc czynniki niezależne od sił przeciwpartyzanckich, tzw. elementy kontekstowe, będą wpływać na sytuację strony przeciwnej, wzmacniając ich pozycję w wymiarze operacyjnym, taktycznym ale i społecznym, działają oni bowiem na swoim terytorium, które jest im znane, mogą liczyć także na poparcie społeczne, przynajmniej w początkowych fazach operacji.

wykonawczych operacji określane są już na poziomie procesu planowania operacyjnego (w NATO – *Operational Proces Planning*, OPP), gdzie wyznacza się tzw. logiczne linie operacji (ang. *Logical Line of Operations*, LLOs). Na ich podstawie określane są obszary, w ramach których będą operować siły państwa trzeciego (koalicji, sojuszu)³³. Jednak podejście do planowania tego typu wieloaspektowych i wielopłaszczyznowych (względem wysiłków) operacji COIN, kształtowało się pod wpływem zastanej sytuacji operacyjnej, licznych jej analiz na przestrzeni czasu i wdrażanym przedsięwzięciom kontrolnym obranej strategii. Przykładowo, w Afganistanie (po 2001 roku) w ramach realizowanej operacji wymuszania pokoju (zgodnie z mandatem, choć powszechnie nazywano ją operacją stabilizacyjną, a upolityczniając zasadność tej ingerencji wskazywano na działania przeciwterrorystyczne), realizowano liczne działania przeciwpartyzanckie. Istotnym problemem na jaki zwracano uwagę była mała możliwość opanowania terenu zdominowanego przez działania nieregularne, podejmowane przez przeciwnika. Jednym z pierwszych kroków na jakie zdecydowano się w ramach operacji w Afganistanie były działania przeciwpartyzanckie, które w marcu 2002 roku zrealizowano pod kryptonimem Anakonda³⁴. Ich przeprowadzenie uwarunkowano decyzją o konieczności przeprowadzenia przeciwuderzenia, skierowanego przeciwko talibskim rebeliantom. Kampanie przeciwpartyzanckie, wykorzystujące potencjał sił specjalnych przeprowadzono na południu kraju, atakując potencjalne, potwierdzone informacjami wywiadowczymi³⁵ kryjówki bojowników. Pomimo przewagi na polu walki, działania te nie umożliwiły całkowitego opanowania sytuacji i zniwelowania zagrożenia działalnością nieregularną, bowiem ruch partyzancki odradzał się na nowo. Od momentu wzmożonej aktywności Talibów w roku 2003 i latach kolejnych rosło niezadowolenie państw NATO z prowadzenia intensywnych działań bojowych. Stosowaną strategię działań zamieniono na strategię przeciwpowstańczą (przeciwpartyzancką)³⁶. Wydawać się może, że decydenci tak polityczni, jak i wojskowi dostrzegli konieczność walki nie ze zjawiskiem (terroryzm) a siłą to zjawisko potęgującą, a więc rebeliantami, partyzantami. Zwrócono się zatem ponownie ku strategii działań przeciwpartyzanckich, która w świadomości społecznej szczególnie amerykańskiej

³³ Są one wyznaczone według potrzeb operacji i mogą obejmować zaangażowanie militarne, polityczne, działania informacyjne, psychologiczne społeczne (wsparcie społeczeństwa), czy ukierunkowane na zwalczanie partyzantów.

³⁴ Realizowanej od 2.03.2002 do 18.03.2002 roku. Wzięło w niej udział wiele jednostek specjalnych ze Stanów Zjednoczonych, Australii, Kanady, Niemiec, Nowej Zelandii, Norwegii.

³⁵ Działania wywiadowcze stanowiły element zabezpieczenia operacji. Dzięki Służbie Wywiadu Wojskowego w trakcie trwania misji przeprowadzono 94 operacje, w wyniku których zatrzymano 241 Talibów, zlikwidowano liczne magazyny uzbrojenia. A. Machniak, *Służba kontrwywiadu wojskowego podczas misji ISAF w Afganistanie*, „Przegląd Geopolityczny”, 2016, t. 17, s. 165.

³⁶ M. Marszałek, *Operacje utrzymania i wymuszania pokoju w systemie bezpieczeństwa międzynarodowego*. Geneva. Stan obecny. Perspektywy, Difin, Warszawa 2014, s. 163–164.

obecna jest od czasów wojny w Wietnamie, natomiast intensywne wysiłki jej wznowienia datuje się od 2001 roku. Według M. Marszałka to właśnie w latach 2001–2008 pojęcie to, jak i cała idea działań przeciwpowstańczych zaczęła ewoluować. Współcześnie, ze względu na dostrzeżony w nich potencjał i szerokie możliwości oddziaływania, wskazuje się na zasadność planowania i prowadzenia nie tyle pojedynczych działań co wielopłaszczyznowych operacji (COIN).

Zmianę strategii wprowadzono w myśl przekonania o konieczności przewartościowania całej istoty misji operacji w Afganistanie. Przejście od działań przeciwterrorystycznych do przeciwpartyzanckich powiązano jednocześnie z ingerencją w te obszary funkcjonowania państwa, które odnosiły się do bezpieczeństwa i ochrony ludności cywilnej, co przyniosło początkowo znamienne korzyści³⁷. Państwa, głównie Holandia, Rumunia, Słowenia, Luksemburg, dostrzegły zalety prowadzenia operacji przeciwpartyzanckich o charakterze mniej ofensywnym. Otwarcie opowiadały się one za zasadnością wykonywania uderzeń wymierzonych w ugrupowania nieregularne, a ponadto zniosły dotąd dosyć restrykcyjnie ustalone ich własne, narodowe zasady użycia siły (ang. *Rules of Engagement, RoE*)³⁸.

DZIAŁANIA SPECJALNE NA POZIOMIE PLANOWANIA OPERACJI WEDŁUG TZW. LOGICZNYCH LINII OPERACJI (LLOS)

Planowanie jest złożonym procesem abstrakcyjnego myślenia, uwzględniającym wielość czynników i zależności, mogących wpływać na jego kształt i kierunki rozwoju, przekładającym się na sferę realną, prowadzącym do wygenerowania najlepszych rozwiązań działania i w konsekwencji podejmowania decyzji o nadaniu pożądanego kierunku temu działaniu³⁹. W planowaniu na szczeblu operacyjnym należy szczegółowo określić cele, metody i narzędzia mające służyć ich wdrożeniu. Warto podkreślić złożoność tego rodzaju planowania, co jest następstwem charakteru i postaci kryzysów i konfliktów, ale także samego wizerunku współczesnych operacji, tj. cywilno-wojskowych wysiłków, realizowanych w możliwie szerokim spektrum oddziaływania, uwzględniając także aspekty humanitarne, prawne czy gospodarcze.

³⁷ Rozkaz w tym aspekcie siłom koalicyjnym wydał gen. Barno. *Ibidem*, s. 164.

³⁸ *Ibidem*, s. 168–169.

³⁹ I. Denysiuk, M. Osypowicz, *Planowanie w Siłach Zbrojnych i NATO*, [w:] M. Marszałek (red.), *Analiza technologii i aplikacji planowania wykorzystywanych w Siłach Zbrojnych RP i NATO*, projekt badawczo-rozwojowy w zakresie obronności i bezpieczeństwa państwa finansowany ze środków Narodowego Centrum Badań i Rozwoju, Warszawa 2013, s. 30.

W procesie planowania operacji przeciwko partyzantom (COIN) uwzględnia się przynajmniej kilka aspektów, uznanych za kluczowe dla osiągnięcia zakładanego celu końcowego operacji. W teorii uwzględnia się planowanie działań w obszarze wielu płaszczyzn zaangażowania sił wojskowych i niewojskowych, według przyjętej strategii tzw. logicznych linii operacji (LLO⁴⁰). Logiczne linie operacji to narzędzie do synchronizacji wysiłków operacji. Ustalane są dla każdego rodzaju operacji reagowania kryzysowego i ze względu na specyfikę danej sytuacji, mają na celu łączyć wysiłki wielu podmiotów (rząd państwa-gospodarza [HN], wielonarodowe siły zadaniowe [CJTF], organizacje pozarządowe [NGOs] międzynarodowe [IOs], międzyagencyjne i resortowe) w osiąganiu wspólnie wyznaczonego celu końcowego. LLO związane są przykładowo z przywracaniem istotnych usług społeczeństwu lokalnemu, prawowitości i legalności rządu, rozwojem gospodarczym, budowaniem/odbudową lokalnych sił bezpieczeństwa, czy aspektami politycznymi bądź militarnymi operacji⁴¹.

W kontekście operacji przeciwpartyzanckich (ale także stabilizacyjnych – wg doktryny i nomenklatury amerykańskiej), do rozwiązania problemu i osiągnięcia celu, wysiłku zaangażowanych podmiotów nie należy koncentrować tylko na prowadzeniu dużych operacji o charakterze bojowym. Jednakże dla wszystkich tłem powinny stać się operacje informacyjne i zdobycie przewagi nad przeciwnikiem na tym polu.

Obecny podręcznik polowy armii USA dla operacji COIN identyfikuje pięć różnych LLO:

- Prowadzenie operacji bojowych /operacji bezpieczeństwa cywilnego (przy wykorzystaniu różnych form działań).
- Szkolenie siły bezpieczeństwa państwa-gospodarza – dla osiągnięcia zadowalającego poziomu bezpieczeństwa lokalnego, z dobrze funkcjonującymi siłami bezpieczeństwa państwa-gospodarza (HN).
- Świadczenie kluczowych usługi – przez siły COIN dla zapewnienia podstawowych, istotnych usług dla społeczeństwa, do czasu pierwszych wyborów i wyłonienia prawowitych władz.
- Zarządzanie – dla osiągnięcia zadowalającego poziomu zarządzania na szczeblu lokalnym.
- Wsparcie rozwoju ekonomicznego państwa⁴² – jako formy samowystarczalności i samodzielności funkcjonowania państwa.

⁴⁰ LLO łączą wiele zadań i działań, wykorzystując logikę przyczynowo-skutkową celu.

⁴¹ Należy podkreślić, że nie ma żadnego stałego katalogu LLO, a wytyczane są one ad hoc, przez dowódcę sił w rejonie operacji, z zachowaniem zgodności z end state.

⁴² FM 3–24 Counterinsurgency Field Manual, U.S. Army, CosimoReports, New York 2010, s. 5-3.

W celu osłabienia pierwotnych przyczyn powstania/rebelii, wskazane na pięciu poziomach (liniach) obszary zadaniowe należy realizować jednocześnie. Jednak wskazano, że wiele z tych przedsięwzięć wykracza poza tradycyjny zakres działań armii amerykańskiej, dlatego też koncepcję tą realizuje się wykorzystując potencjał podmiotów cywilnych, także prowincjonalnych zespołów odbudowy (ang. PRTs – Provincial Reconstruction Teams) i ich ekspertów.

LLO są bezpośrednio ze sobą powiązane. Ułatwiają one osiągnięcie zakładanego celu końcowego, jak i celów szczegółowych, określonych na poziomie wskazanych płaszczyzn. Stąd też działania bojowe czy bezpieczeństwa cywilnego, wykorzystujące m.in. działania specjalne i działania przeciwpartyzanckie (jako kategoria mniej złożona od operacji COIN) realizowane będą w kategorii celu krótkoterminowego, choć intensywnie i powielanego (ataki na grupy, bazy, infrastrukturę partyzantów), inny charakter mogą przybrać działania wspierania władz państwa gospodarza w zakresie chociażby samorządności czy praworządności.

PODSUMOWANIE

W dzisiejszych czasach bardzo ważne jest, aby zdobyć i rozwijać zdolności redukcji działalności partyzantów w konfliktach, które cechuje wysoki stopień nieregularności. Wypracowane rozwiązania realizowane są w ramach nieregularnych form walk zbrojnej, w dyspozycji których wyróżnić należy działania specjalne, szczególnie zaś ukierunkowane przeciw działalności partyzantów – działania przeciwpartyzanckie i wieloaspektowe operacje przeciwpartyzanckie (COIN).

Działania przeciwpartyzanckie w operacjach stanowią przede wszystkim wysiłek wojskowy, obejmujący szeroki zakres działań ukierunkowanych na fizyczną walkę z partyzantkami, ich poszukiwanie, chwywanie i izolowanie w celu zapewnienia bezpieczeństwa ludności cywilnej i niedopuszczenia do eskalacji niebezpieczeństwa w państwie.

Operacje przeciwpartyzanckie to skoordynowany wysiłek zwalczania działalności partyzantów na teatrze działań o zróżnicowanym charakterze militarnym, paramilitarnym, politycznym, ekonomicznym, psychologicznym i społecznym, skierowany przeciwko rebeliantom i ich oddziaływaniu na państwo i społeczeństwo, realizowane najczęściej w fazie stabilizacji i rekonstrukcji państwa po konflikcie wewnętrznym. Działania przeciwpartyzanckie stanowią kategorie im podrzędną. Jednoznacznie więc należy uznać, że w artykule uporządkowana została terminologia wysiłków przeciwpartyzanckich.

Stosowanie skoordynowanych wysiłków przeciwko grupom partyzantów, także podejmowane działania o charakterze działań specjalnych stanowią świadomy element planowania operacji reagowania kryzysowego, w którym uwzględnia się przynajmniej kilka aspektów, uznanych za kluczowe dla osiągnięcia zakładanego celu końcowego operacji. Wyznacza się je według przyjętych tzw. logicznym linii operacji (LLO).

W artykule zawarto opis dokonanej analizy i syntezy, w tym pojęciowej wyróżnionych problemów w sposób syntetyczny i uporządkowany. Wyjaśniono istotę nieregularności, jej współczesnych form oraz istotę działań specjalnych realizowanych w operacjach, ich elementy i możliwości wykorzystania na współczesnym teatrze działań.

BIBLIOGRAFIA

REFERENCES LIST

PIŚMIENNICTWO LITERATURE

AAP-6 (2011), *Słownik terminów i definicji NATO*, NSA, 2011.

AAP-6 (2014), *Słownik terminów i definicji NATO zawierający wojskowe terminy i ich definicje stosowane w NATO*, Agencja Standaryzacyjna NATO (NSA), 29 kwietnia 2014.

AJP 1-02 *Department of Defense Dictionary of Military and Associated Terms*, 4 Dec 2001.

AJP 3-4.4. *Allied Joint Doctrine for Counterinsurgency (COIN)*, NATO Standardisation Agency (NSA), February 2011.

FM 3–24 *Counterinsurgency Field Manual*, U.S. Army, CosimoReports, New York 2010.

Denysiuk I., *Ewaluacja operacji przeciwpartyzanckich*, rozprawa doktorska, AON, Warszawa 2015.

Denysiuk I., Osypowicz M., *Planowanie w Siłach Zbrojnych i NATO [w:] Analiza technologii i aplikacji planowania wykorzystywanych w Siłach Zbrojnych RP i NATO*, projekt badawczo-rozwojowy w zakresie obronności i bezpieczeństwa państwa finansowany ze środków Narodowego Centrum Badań i Rozwoju, M. Marszałek (red.), Warszawa 2013.

Denysiuk I., *Znaczenie operacji COIN we współczesnej architekturze bezpieczeństwa międzynarodowego*, [w:] *Bezpieczeństwo narodowe i międzynarodowe wobec wyzwań współczesnego świata*, W. Kitler, M. Marszałek (red.), AON, Warszawa 2014.

Ściborek Z. (red.), *Działania Taktyczne Wojsk Lądowych*, AON, Warszawa 1995.

Haney E., *Delta Force*, Zielonka 2010.

Jagodziński B., *Współpraca służb i formacji specjalnych w zakresie działań specjalnych*, „Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego”, 2016, nr. 14.

Jakubczak R., Gąsiorek K., Królikowski .M., Marczak J., *Działania nieregularne. Elementy strategii bezpieczeństwa narodowego Polski*, Bellona, Warszawa 2011.

Kieżun W., *Sprawne zarządzanie organizacją. Zarys teorii i praktyki*, SGH, Warszawa 1997.

Kotarbiński T., *Kurs logiki dla prawników*, PWN, wyd. VII, Warszawa 1974.

Koziej S., *Teoria sztuki wojennej*, Warszawa 1993.

Laprus M. (red.), *Leksykon wiedzy wojskowej*, Wydawnictwo Ministerstwa Obrony Narodowej, Warszawa 1979.

Machniak A., *Służba kontrwywiadu wojskowego podczas misji ISAF w Afganistanie*, „Przegląd Geopolityczny”, 2016, t. 17..

Marszałek M., Denysiuk I., *Elementy wsparcia procesu stabilizacji i odbudowy państw*, „Zeszyty Naukowe”, 2013, t. 9 nr 4.

Marszałek M., *Operacje utrzymania i wymuszania pokoju w systemie bezpieczeństwa międzynarodowego. Geneza. Stan obecny. Perspektywy*, Difin, Warszawa 2014.

Nowacki G., *Operacje informacyjne*, AON, Warszawa 2001.

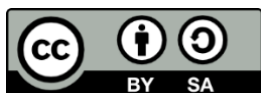
Trembecki J., *Sztuka operacyjna a strategia w Afganistanie*, „Bellona”, nr 1/2010.

Więcek W., *Działania przeciwrebelianckie w operacjach – referat programowy*, [w:] *Działania przeciwrebelianckie w operacjach*, Materiały z seminarium naukowego, W. Więcek (red.), AON, Warszawa 2011.

Ziembiński Z., *Logika praktyczna*, Wyd. Nauk. PWN, wyd. XXVI, Warszawa 2009.

Copyright (c) 2020 Irmina DENYSIUK

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-Share Alike 4.0 International License.